

PĂTRUNDEREA LIMBII GRECEȘTI ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE

ȘERBAN N. NICOLAU*

THE USAGE OF GREEK LANGUAGE IN ROMANIAN PRINCIPALITIES
IN 14TH–18TH CENTURY

ABSTRACT: The paper will present the historical and cultural context of the usage of the Greek language in medieval Romanian Principalities, Wallachia and Moldavia, until the emergence of higher education in Greek and teaching philosophy in Greek.

KEYWORDS: Greek language; Romanian Principalities (Moldavia and Wallachia); Greek Literature în 16–18th century; Romanian Literature in 16th–18th Century.

Despre fenomenul pătrunderii limbii grecești în Principatele Române se poate vorbi numai în legătură cu Țara Românească și Moldova, în Transilvania el fiind aproape inexistent¹. Contrar părerilor larg răspândite chiar de către unii istorici, potrivit cărora limba greacă pătrunde în Principate odată cu domniile fanariote, adică la începutul secolului al XVIII-lea², trebuie spus de la început că fenomenul este mai vechi cu cel puțin patru veacuri, are o mulțime de cauze care l-au favorizat și a avut loc din îndemnul și încurajarea domnitorilor români care, mai mult decât atât, l-au patronat chiar³. Acest lucru nu înseamnă că limba greacă devine limbă oficială a cancelariei administrative, așa cum în epoca mai veche fusese limba slavonă. După slavonă, limba oficială a cancelariei în care sunt scrise actele și cărțile domnești este limba română chiar și în perioada fanariotă, iar documentele oficiale în limba greacă sunt extrem de rare până la începutul secolului al XIX-lea

---

¹ Este vorba aici în primul rând despre neogreacă sau greaca nouă, limba vorbită de grecii aflați sub ocupație turcă, și abia în al doilea rând de greaca veche sau elină, care târziu spre sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, devine limba învățământului superior românesc odată cu cele două Academii Domnești de la București și Iași, tot așa cum latina fusese în Occidentul medieval (vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 7; a 2-a ediție (cap. I–VII identice cu prima) îmbogățită cu două consistente capitole noi despre profesorii Academiei din București (cap. VIII) și profesorii Academiei din Iași (cap. IX) a apărut în franceză la Salonic sub titlul *Les Academies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Salonic, Intitute for Balkan Studies, 1974).

² Generic, epoca fanariotă este considerată cea cuprinsă între 1711–1821.

³ *Ibidem*.

* Academia Română: Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”.

când au loc în a doua decadă timide încercări de folosire oficială a limbii grecești, rămase însă fără urmări notabile⁴.

Datorită legăturilor directe pe care domnii români le aveau cu patriarhiile ortodoxe în genere, cu mănăstirile grecești de la Muntele Athos⁵ sau cu Bizanțul și Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului în special, încă din secolul al XIV-lea se poate vorbi, documentabil istoric, de folosirea limbii grecești ca limbă de corespondență domnească sau chiar particulară în afara Principatelor⁶. De la sfârșitul secolului al XIV-lea domnii și boierii români închinau mănăstirile ctitorite și împrumutate de ei patriarhiilor ortodoxe din Orient și Sfântului Munte Athos, de unde soseau călugări greci însărcinați cu administrarea lor, dar care aduceau cu ei, pe lângă cunoașterea limbii și culturii grecești, și o mulțime de cărți și manuscrise în limba greacă. Presiunea exercitată de expansiunea otomană a făcut ca acest fenomen să se accentueze după căderea la 1453 a Constantinopolului, așa încât spre sfârșitul secolului al XVI-lea aceste mănăstiri deveniseră adevărate centre de iradiere a limbii și culturii grecești în Principatele Române. Acestea au jucat un rol asemănător comunităților intelectuale grecești care emigraseră, sub aceeași presiune expansionistă otomană, chiar cu mult înaintea căderii Bizanțului, dar mai ales după, spre importante centre culturale ale Italiei, precum Veneția și Padova⁷, contribuind într-o bună măsură la mișcarea renașcentistă italiană. Cert

⁴ *Ibidem*.

⁵ Așa cum arată Nicolae Iorga (*Bizanț după Bizanț*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 126), „relațiile Țării Românești cu Athosul încep încă din secolul al XIV-lea (...) când influența munteană începea să pătrundă prin daniile la mănăstirea Meteorelor”. De la căderea Constantinopolului (1453) până la secularizarea averilor mănăstirești sub Cuza Vodă (1863), adică mai bine de patru secole, întreținerea mănăstirilor Sfântului Munte, cu tot ceea ce însemna viața monahală ortodoxă, de la tipărirea cărților sfinte necesare, repararea așezămintelor sau ridicarea altora noi și până la tributul plătit turcilor pentru a se asigura o oarecare independență, cheltuială asigurată înainte de împărații bizantini, va cădea în primul rând în sarcina celor două Principate, Țara Românească și Moldova (despre nenumăratele daniile, reparații și ctitoriri de noi mănăstiri făcute de domnitorii Țărilor Române la Muntele Athos în toată această perioadă, precum și despre relațiile acestora cu Sfântul Munte în genere, vezi N. Iorga, *op. cit.*, pp. 126–195). Dar relațiile domnilor români cu mănăstirile de aici începuseră cu un veac înainte de cucerirea otomană a Bizanțului, adică în sec. al XIV-lea, de îndată ce se desăvârșise organizarea mănăstirească care ia locul micilor sihăstirii în care se desfășurase viața monahală timp de peste cinci veacuri (de la împăratul Constantin cel Mare până la întemeierea Mănăstirii Lavra de către Atanasie Atonitul la 963, considerată prima din Sfântul Munte).

⁶ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*; la 1359 domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru, trimite mai multe scrisori în limba greacă Patriarhiei din Constantinopol cu rugămintea de-a desemna un mitropolit care să organizeze mitropolia Ungrovlahiei.

⁷ Istoricul grec Cleobulos Tsourkas descrie astfel epoca (*Începuturile învățământului filosofic și gândirii libere în Balcani. Viața și opera lui Teofil Corydaleu (1563–1646)*, trad. Ș. N. Nicolau, Craiova, Editura Aius, 2011, pp. 58–59): „Începând din secolul al XV-lea numeroase colonii grecești se formaseră în marile porturi și centre comerciale italiene. Populația lor se compunea în mare parte din locuitori ai insulelor supuse Veneției (...) Asemenea colonii se formară în orașele siciliene Palermo și Messina, unde existau șase biserici ortodoxe în 1583; la Neapole de asemenea o frumoasă biserică bogat împrumutată (38.000 franci aur venituri pe an) fu construită în 1518 și o școală, unde

este că domni români, cu mult înainte de epoca fanariotă⁸, au încurajat, sprijinit și patronat pătrunderea limbii și culturii grecești în Țările Române⁹.

savanți bizantini, precum Gheorghe Trapezountios, Constantin Lascaris, Theodor Gazis și alții predau. Mai târziu apărură colonii la Bologna, Ancona, Pisa și Livorno, având școlile lor și bisericile lor. Dintre toate aceste colonii, cea mai importantă și cea mai bogată fu aceea din Veneția, întemeiată de către primii refugiați bizantini în a doua jumătate a secolului al XV-lea și care număra mai mult de 4.000 de membri”. La fel Nicolae Iorga (*op. cit.*, p. 17): „Printre grecii aceștia erau unii care, de la început, găsiindu-se în mijlocul unor comunități grecești, intrară în raporturi strânse cu consăngenii lor, ajungând astfel, mai ușor chiar decât la Constantinopol, să creeze o unitate de gând și de simțire cu ai lor, și să refacă pe pământ străin un Bizanț mai unitar. Astfel, la Veneția, „Magnum Etymologicum” a fost tipărit de un cretan, Zaharia Calierghi, dintr-o familie foarte cunoscută, pe cheltuiala unui alt cretan, Nicolae Vlastos (...)”.

⁸ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 8; N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școlilor, 1928, p. 30; Cl. Tsourkas, *op. cit.*, p. 104.

⁹ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 8–11. De la Neagoe Basarab (1512–1521) la Constantin Brâncoveanu (1688–1714) în Țara Românească și de la Petru Șchiopul (care domnește în patru rânduri: 1574–1577; 1577–1578; 1578–1579; 1582–1591; vezi și *infra*, n. 53) la Constantin Duca (care domnește în două rânduri: 1693–1695; 1700–1703) în Moldova, pentru cauze care vor fi detaliate mai jos, limba și cultura greacă găsesc în Principatele Române locul de refugiu care să le asigure într-o bună măsură supraviețuirea și chiar dezvoltarea. În vremea lui Petru Șchiopul, de pildă, existau la curtea domnească moldoveană boieri cunoscători ai limbii grecești care citeau cronograful grec al lui Dorotei al Monembaziei, întrucât domnul dispune completarea lui cu un capitol referitor la domnia sa (*op. cit.*, p. 8). Pe vremea lui Vasile Lupu, el însuși un bun cunoscător al limbii grecești, în biserica domnească se slujea alternativ în slavonă și în greacă. Tot Vasile Lupu ordonă să fie primiți pe lângă marile mănăstiri călugări greci care să slujească drept profesori fiilor de boieri, învățându-i în primul rând cultura și limba greacă (*ibid.*). De altfel, domnia lui Vasile Lupu în Moldova (1634–1653) și cea a lui Matei Basarab în Țara Românească (1632–1654) sunt considerate de către istorici ca perioade de mare avânt cultural în genere și în mod special ca perioade care au favorizat studiul limbii și culturii grecești în Principatele Române. Vârfurile boierimii românești au favorizat deopotrivă acest lucru instruindu-și copiii cu profesori greci laici sau din rândul călugărilor greci. Dintr-un manuscris grecesc intrat la 1714 în biblioteca Academiei Domnești de la Iași, reprezentând un manual, reiese că la 1664 copiii lui Miron Costin învățau retorica în limba greacă (*op. cit.*, p. 9). Gheorghe Duca, grec de neam din Rumelia, dar crescut și educat în casa lui Vasile Lupu, domnitor în trei rânduri în Moldova (1665–1666; 1668–1672; 1678–1683) și o dată în Țara Românească (1673–1678) înaintea lui Șerban Cantacuzino (1678–1688), numit apoi de turci hatman al Ucrainei (1680–1683), își instruiseră fiul, pe Constantin Duca, domn la rândul său de două ori în Moldova (vezi *supra*), cu călugări și ieromonahi greci renumiți, încât era considerat, potrivit lui Dimitrie Cantemir (în *Descrierea Moldovei și Istoria Imperiului Otoman*, *op. cit.*, p. 9, n. 17) „superior multora din compatrioții săi în antica greacă și în filosofie” (*op. cit.*, p. 9). Doi dintre acești profesori sunt Ioan Comnen și Spandonis, viitor retor al patriarhiei și profesor la Academia din Fanar. În Țara Românească copiii postelnicului Constantin Cantacuzino îl au ca profesor pe la 1646 pe renumitul Paisie Ligaridis. Fiul postelnicului, stolnicul Constantin Cantacuzino, considerat în epocă un erudit, îl are apoi profesor pe vestitul învățat Gherasim Vlahos din Creta. După obiceiul timpului, acesta își desăvârșește studiile în Italia la Veneția unde are ca îndrumător tot un călugăr grec Gondulis, apoi, însoțit de prietenul său grec Panos Pepanos și de călugărul perceptor Arsenie Caludis, la universitatea din Padova, vestit centru cultural al vremii unde învățase și Teofil Corydaleu, grecul trecut prin școala padovană a lui Cesare Cremonini și cel care își va pune decisiv amprenta pe învățământul academic din cele două Principate. După cum observă eruditul istoric al perioadei, Ariadna Camariano-Cioran, indiferent unde își făceau studiile, de regulă fiind vorba de vestite universități italiene ale vremii,

Cel puțin cinci feluri de cauze au favorizat pătrunderea limbii și culturii grecești în Țările Române, a căror convergență a dus, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, la nașterea învățământului superior românesc în genere și a celui filosofic în speță. Cauzele *principale* au fost de natură *religioasă, politică, economică și culturală*¹⁰, la care se adaugă *cauzele specifice* contextului general istoric în care s-au petrecut aceste fenomene.

Cauzele de natură *religioasă*, mai întâi, pot fi cuprinse într-o formulă precum *conștientizarea, consolidarea și creșterea treptată a sentimentului religios panortodox balcanic*, al cărui principal vehicul era limba și cultura teologică greacă a primului mileniu creștin. Lumea răsăriteană ortodoxă se găsea sub o dublă presiune religioasă care-i puneă în pericol însăși identitatea și existența. Pe de o parte, de la răsărit venea presiunea musulmană a Imperiului Otoman aflat în plină expansiune și cucerire de noi teritorii, din care căderea Bizanțului la 1453 este doar unul dintre episoade. Pe de altă parte, de la apus, după Marea Schismă de la 1054 și mișcările contestatate din sânul bisericii catolice, venea presiunea catolicismului și mai nou a protestantismului, deopotrivă aflate în expansiune și cucerire de noi adepți spirituali. Această dublă presiune n-a rămas fără consecințe și a dus la tulburările religioase din secolul al XVII-lea din răsărit¹¹. Dar a dus și la trezirea conștiinței și solidarității

---

profesorul însoțitor al acestor odrasle boierești și domnești era totdeauna grec (*ibid.*). Italia însăși se afla atunci de peste un veac și jumătate în plină renaștere intelectuală și întoarcere la valorile antichității grecești clasice, ceea ce însemna în primul rând contactul cu textele originale grecești. Tot în Țara Românească, în vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714), el însuși un bun cunoscător al limbii grecești, sunt trimiși la studii în Italia bursieri greci, iar fii săi, cunoscători la rândul lor ai limbii și culturii grecești, îl au ca profesor pe cretanul Gheorghe Maiota, predicatorul curții domnești. Între fiii lui Brâncoveanu se remarcă Constantin, prozator talentat în limba greacă și traducător în neogreacă a *Vieților paralele* a lui Plutarh publicate în 1704 la București (*op. cit.*, p. 10). În aceeași perioadă în Moldova trăiesc doi cărturari români de frunte, cunoscători ai limbii și culturii grecești, Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir. Nicolae Milescu (1636–1708) era considerat un bun elenist al vremii și un adevărat poliglot, cunoscător și al limbilor latină, rusă, turcă, franceză, italiană. El își face studiile la Marea Școală a Patriarhiei din Constantinopol și este primul traducător în limba română al Vechiului Testament pornind de la textul grec al Septuagintei tipărit în 1597 la Frankfurt (*ibid.*). Dimitrie Cantemir (1675–1723), ilustrul cărturar și poliglot al vremii, domn al Moldovei între 1710–1711, i-a avut ca dascăli pe eruditul călugăr Ieremia Cacavela și pe viitorul mitropolit al Atenei, Meletie, pentru ca mai apoi la curtea domnească de la Iași să se înconjoare de grecii erudiți care-i educă copiii (*op. cit.*, pp. 10, 11). Această sumară înșiruire de fapte și date sunt de natură să ne dea o imagine despre importanța acordată de către domnitorii și boierimea luminată din cele două Principate Românești limbii și culturii grecești cu mult timp înainte de secolul fanariot.

¹⁰ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 13; Cl. Tsourkas, *op. cit.*, p. 104.

¹¹ Vezi Cl. Tsourkas, *op. cit.* pp. 75–82; A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 14, n. 40; în lupta sa contra catolicismului și protestantismului, biserica ortodoxă răsăriteană a trecut la rândul ei printr-o serie de tulburări interne, împărțindu-se la un moment dat, în deceniul patru al secolului al XVII-lea, în două tabere, una progresistă, condusă de patriarhul Cyrill Loukaris, influențată de Reformă și neoaristotelismul padovan al lui Cesare Cremonini, și alta tradiționalistă, condusă de marele retor al Patriarhiei Ecumenice, Meletie Syrigos, care strângea în jurul lui marea parte a înaltului cler patriarhal; Teofil Corydaleu, student în tinerețe al lui Cesare Cremonini, puternic influențat de către acesta și

panortodoxe din Balcani¹², așa încât Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului, considerată din ce în ce mai mult drept autoritatea spirituală supremă a ortodoxiei, a ajuns să se afle în fruntea acestei rezistențe. Principalul instrument teologic de luptă și rezistență îl reprezentau scrierile Sfinților Părinți greci, care aveau atunci deja peste un mileniu de istorie, iar accesul la cunoașterea acestora nu putea fi asigurat decât prin cunoașterea aprofundată a limbii grecești¹³ și a culturii teologice a Răsăritului. Dovada întoarcerii la adevăratele surse ale ortodoxismului stă în faptul că, deși primele școli de învățământ superior din Principate sunt în limba latină sau sunt greco-latine, acestea nu s-au impus și nu au rezistat mult timp. În Moldova între 1561 și 1563, de exemplu, Despot Vodă Heraclid înființează la Cotnari o școală pur latinească, iar în 1640 Vasile Lupu înființează o școală cu predare tot în limba latină, transformată însă curând în școală cu predare în limba greacă. La fel s-a întâmplat și în Țara Românească, unde la 1646 pe vremea lui Matei Basarab este înființată la Tîrgoviște o școala greco-latină de către Paisie Ligaridis¹⁴. Principalul motiv care a dus la dispariția sau transformarea acestor școli latine sau greco-latine în școli grecești, pe măsura creșterii conștiinței panortodoxe, era tocmai limba latină, privită ca limba catolicismului și protestantismului, prin urmare drept un pericol pentru ortodoxia răsăriteană¹⁵. Autoritatea Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol a fost sprijinită, încurajată și impusă într-o oarecare măsură chiar de către Înalta Poartă popoarelor balcanice ortodoxe spre a fi folosită ca instrument politic în lupta contra catolicismului și Apusului¹⁶. Acest lucru nu înseamnă că la originea profundă a panortodoxismului balcanic s-au aflat acte politice otomane, ci dezvăluie doar abilitatea diplomatico-politică a turcilor de-a folosi creștinismul ortodox răsăritean contra celui catolic și protestant apusean. În această ordine de idei, nu trebuie uitat, pe de o parte, că popoarele balcanice aveau deja câteva secole de tradiție în lupta contra catolicismului, începută cu mult timp înainte de venirea turcilor. Apoi, pe de altă parte, răspândirea limbii și culturii grecești în tot Sud-Estul european și mai ales în Principatele Române, însemnând deopotrivă conștientizarea și consolidarea sentimentului panortodox balcanic, era la fel de periculoasă din perspectivă musulmană. Tocmai de aceea fenomenul trebuia ținut sub un oarecare control politic.

---

profesând un neoaristotelism de sorginte padovană, prieten al patriarhului Loukaris, a fost și el acuzat de către tabăra tradiționalistă a lui Syrigos; așa cum observă A. Camariano-Cioran făcând referire la un studiu al lui V. Papacostea despre „Originile învățământului superior în Țara Românească” (în *Studii*, anul XIV (1961), nr. 5, pp. 1142–1143), această luptă fratricidă a avut urmări benefice pentru Țările Române, întrucât adepții celor două tabere s-au refugiat în Principate unde au contribuit prin pregătirea și știința lor de carte la ridicarea nivelului cultural general și la dezvoltarea învățământului superior.

¹² Vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 43.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 13.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 14.

În al doilea rând, cauzele *politice* ale pătrunderii limbii și culturii grecești în Principate, care sunt în strânsă legătură cu cele religioase, s-ar putea cuprinde într-o formulare sintetică drept *consolidarea și creșterea treptată a influenței politice a Țărilor Române în spațiul balcanic panortodox*. După dispariția Imperiului Bizantin prin căderea la 1453 a Constantinopolului sub turci și stabilirea suzeranității otomane în Țările Române, care rămân neocupate dar cu o libertate limitată, Principatele rămân singurele protectoare ale popoarelor ortodoxe aflate sub stăpânire¹⁷. Numeroasele închinări de mănăstiri și frecventele danii făcute așezămintelor din întregul Orient ortodox, încă din vechime, sunt o dovadă a existenței credinței că domnitorii români și Principatele Românești erau ocrotitorii lumii ortodoxe răsăritene în genere și a celei elenice în special¹⁸. Dacă autoritatea spirituală a ortodoxiei răsăritene, reprezentată de Patriarhia Ecumenică a Constantinopolului, nu numai că n-a pierit odată cu căderea Bizanțului, ci a crescut și s-a consolidat în secolele care au urmat, încurajată și susținută, așa cum s-a văzut, chiar de către Poartă, autoritatea politică a dispărut înlocuită fiind de către cea otomană. Acest gol de autoritate politică, care înainte emana din capitala spirituală a creștinismului răsăritean, a făcut ca autoritatea domnitorilor din Țările Române să crească la sud de Dunăre, înlocuind-o pe cea a împăraților bizantini. Domnii români erau priviți, și se vedeau ei înșiși, ca protectori și adevărați îndrumători culturali ai întregului Răsărit ortodox. Drept urmare, se tipăresc și se publică în această perioadă pe cheltuiala domnilor sau a mitropoliților români două feluri de lucrări. Mai întâi erau cărțile dogmatice și polemice scrise de învățați greci împotriva catolicismului și calvinismului, iar apoi cărțile de cultură în general¹⁹. Așa se explică marele număr de cărți publicate la Iași și București dedicate domnilor și mitropoliților români, menționați uneori în titlu sau în prefață, cei care-și asumaseră cheltuielile unor astfel de întreprinderi culturale²⁰.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Aria de protecționism pe care domnii români îl acordau lumii ortodoxe nu se limita la cea greacă. Patriarhia Ierusalimului, de pildă, avea numeroase proprietăți mănăstirești în Moldova. Potrivit unui document publicat de Émile Legrand (*Recueil de documents grecs (Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. VII), Paris 1895, p. 51; apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 14, n. 41), domnul Moldovei, Mihai Racoviță (care a domnit în trei rânduri în Moldova: 1703–1705; 1707–1709; 1716–1726, și în două rânduri în Țara Românească: 1730–1731; 1741–1744), boier român din neamul bizantin al Cantacuzinilor, spune în introducerea hrisovului său din 1704, în prima domnie moldoveană, că în trecut grija pentru Biserica Sfântului Mormânt revenea împăraților bizantini, dar acum ea revine domnitorilor români.

¹⁹ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 14–15.

²⁰ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 15. Câteva exemple (vezi *ibidem*, n. 42): în sec. al XVII-lea sunt tipărite la Iași: Patriarhul Partenie, *Decretul sinodal*, în 1642; Patriarhul Nectarie, *Întâmpinarea contra primatului papei*, în 1682; Arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului, *Contra ereziilor*, în 1683; Patriarhul Ierusalimului Dositei, *Manualul contra lui Ioan Cariofil*, în 1694; Ioan Evghenicos, *Discurs contra hotărârii sinodului de la Florența*, în 1694; Patriarhul Ierusalimului Dositei, *Tomul împăcării*, în 1694; Patriarhul Ierusalimului Dositei, *Tomul dragostei împotriva papistașilor*, în 1698. Tot în sec. al XVII-lea la București sunt tipărite: Maxim Peloponezianul, *Manual contra*

În paralel cu influența tot mai mare a domnilor români în spațiul ortodox ocupat de musulmani, are loc un proces de creștere a influenței cercurilor grecești din Constantinopol pe lângă Înalta Poartă. Mulți greci bogați și cultivați ajung să îndeplinească demnități politice în imperiu, folosiți fiind mai ales în relațiile diplomatice cu lumea creștină, fie catolică apuseană, fie ortodoxă răsăriteană. Sunt cunoscute și pot fi documentate istoric numeroase cazuri în care domnia Principatelor era luată de la Poartă prin intermediul și cu mijlocirea cercurilor grecești constantinopolitane. Negocierea și mijlocirea unor asemenea desemnări de domni se baza pe argumente politice dublate cel mai adesea și mai ales de cele financiare, domniile fiind plătite, căci administrația otomană era renumită pentru corupția din rândurile ei. Este cunoscut, de pildă, faptul că Mihai Viteazul obține domnia Țării Românești de la Înalta Poartă prin intermedierea lui Andronic Cantacuzino²¹. Dincolo de modul în care era obținută domnia, pentru țară și spațiul balcanic ocupat contau mai ales faptele domnului, iar în această privință Mihai Viteazul n-a rămas dator²². Dacă este binecunoscută popularitatea și sprijinul de care se bucura domnul primei uniri a celor trei state românești în rândul populației acestora și a unei bune părți a boierimii, care a luptat alături de el, este mai puțin cunoscut că faptele lui vitejești și victoriile împotriva Imperiului Otoman, de la

---

schismei papistașilor, în 1690; Meletie Syrigos, *Replica la principiile calvine și întrebările lui Chiril Lucaris*, în 1690; Patriarhul Ierusalimului Dositei, *Manual împotriva rătăcirii calvine*, în 1690. La Snagov sunt tipărite: Ioan Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri*, în 1697; Ioan Cariofil, *Mărturisirea credinței ortodoxe*, în 1699. Toate acestea sunt cărți cu caracter dogmatico-polemic, iar multe dintre ele sunt izvorâte din lupta care s-a dat în prima jumătate a secolului al XVII-lea între partida progresistă și cea tradiționalistă din sânul Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol (vezi *supra*, n. 11).

²¹ Vezi D. Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, pp. 105, 109–113. Andronic Cantacuzino, cunoscut și ca Iane Cantacuzino (vezi *infra*, n. 54), era frate (vitreg, după unele surse) cu Teodora Cantacuzino, mama lui Mihai Viteazul.

²² În ciuda afirmațiilor răuvoitoare ale unor așa-ziși istorici, în fapt propagandiști ai intereselor antiromânești, afirmații proliferate mai ales după 1990 cu vădită intenție de-a distruge unul dintre reperele istoriei noastre naționale, Mihai Viteazul n-a fost un aventurier mânat de setea de putere sau înavușire, pe care le-ar fi putut avea mai degrabă în slujba sultanului sau la curtea vreunei împărății apusene, precum cea austriacă. Potrivit lui Stavrinou, mare vistiernic sub Mihai Viteazul, autorul unui poem scris în neogreacă cu titlul *Vitejiile preacucernicului și preaviteazului Mihai Voievod* și publicat la Veneția în 1646, după unirea celor trei țări românești el plănuia recucerirea Constantinopolului și restabilirea Imperiului Bizantin, așa încât la Sfânta Sofia să se facă slujbă creștin-ortodoxă. Dacă unirea de la 1600 a celor trei țări române dovedește conștiința apartenenței la același neam a celor trei provincii românești, ideea restabilirii Bizanțului dovedește conștiința apartenenței întregului neam românesc la spațiul ortodox răsăritean precum și conștiința datoriei domnilor români de-a apăra legea străbună, cum se numea pe atunci credința creștină strămoșească. Acest din urmă lucru este dovedit și de sprijinirea, inclusiv materială, a răscoalei grecilor de la 1600. Există documente istorice (vezi D. Russo, *op. cit.*, citat de A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 15, n. 44) care probează faptul că mitropolitul Dionisie al Larisei, organizatorul acestei răscoale, avea înțelegeri nu numai cu suveranii Apusului, ci și cu Mihai Viteazul.

care cumpărase domnia, au creat mari speranțe de eliberare de sub turcii poporului grec. Într-o asemenea măsură era văzut Mihai Viteazul, domnul Țării Românești, ca un eliberator al poporului grec, încât îi sunt cântate și slăvite faptele într-o mulțime de cântece populare grecești²³. Aceeași semnificație a căpătat-o și domnia lui Vasile Lupu în Moldova (1634–1653). După ce cumpără de la turci, tot cu ajutorul grecilor din Constantinopol, scaunul Moldovei, sprijinind puternic întreaga ortodoxie²⁴, ajunge să fie privit drept împărat al grecilor²⁵. Deopotrivă s-au petrecut lucrurile și în Țara Românească, unde domnitorul Șerban Cantacuzino (1678–1688), din ilustra familie boierească a Cantacuzinilor care a dat mulți domni în cele două Principate, familie ale cărei rădăcini erau bizantine, se considera îndreptățit să ocupe tronul împărătesc al Bizanțului²⁶. Următorul domn valah, Constantin Brâncoveanu (1688–1714), cu îndreptățire primit în rândul sfinților creștini tocmai spre recunoașterea meritelor sale în apărarea ortodoxiei, era fără îndoială socotit căpetenia politică a panortodoxiei și a grecilor în special²⁷.

²³ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 15.

²⁴ Potrivit lui Nicolae Iorga (*Bizanț după Bizanț*, București, Editura Enciclopedică, 1972, p. 164), după tulburările din Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol de care s-a amintit mai sus (vezi *supra*, n. 11), Vasile Lupu „intervenii în calitate de stăpân, și din acel moment ceea ce fusese până atunci o simplă influență dominantă în Orient (n.n.: adică sprijinul acordat de către Principate bisericii ortodoxe răsăritene) deveni un protectorat proclamat formal și acceptat fără rezerve. El își asuma administrația financiară a Marii Biserici, consimțind să împartă răspunderea numai cu patriarhul, mitropolii trebuind să promită că vor părăsi Constantinopolul, pentru a se retrage în eparhiile lor”. Mai mult decât atât, domnul moldovean se va implica și în numirile patriarhilor la Constantinopol sau la Alexandria (vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 168).

²⁵ A. Camariano-Cioran (*ibidem*) povestește următoarea întâmplare semnificativă: „Când în 1645, Partenie al II-lea, patriarhul ecumenic, a făcut slujba de Paști purtând o mitră de aur cu pietre scumpe, unii au crezut că această mitră era o coroană adusă în biserică pentru a fi sfințită și că ea era destinată lui Vasile Lupu, pe care toți mitropolii s-au învoit să-l cheme la împărăție” (vezi N. Iorga, „Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit”, în *Analele Academiei Române*, secțiunea istorie, seria II, vol. XXXVI (1913–1914), București, pp. 229–230). Domnul moldovean era privit drept singurul „urmaș în viață al împăraților de odinioară care au stăpânit în Bizanț, că lui i se cuvenea de drept și de fapt domnia în capitala creștinătății răsăritene, ca moștenitor al împăraților Bizanțului” (M. Popescu, *Colegiul Național „Sf. Sava” cea mai veche școală românească*, București, 1944, p. 4; apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 15–16).

²⁶ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 16; A. Camariano-Cioran, „Jérémie Cacavela et ses relations avec les Principautés Roumaines”, în *Revue des études sud-est européenne*, tom III (1965), nr. 1–2, București, Editura Academiei, p. 175. Ieremia Cacavela, vestitul învățat grec care va deveni mai târziu profesorul lui Dimitrie Cantemir, traduce pe când se afla în Țara Românească, din îndemnul marelui spătar pe atunci, Constantin Brâncoveanu, o cronică istorică italiană cu titlul *Raggualio storico della guerra tra l'armi cesaree e ottomane dal principio della ribellione degl'Ungari fino l'anno corrente 1683*, pe care o dedică domnitorului Șerban Cantacuzino, „care poartă frumosul, împărătescul nume grecesc al Cantacuzinilor”. Dedicăția face apel la originile bizantine împărătești ale domnului român și este în fapt un îndemn la urmarea exemplului strămoșilor iluștri, la luptă pentru eliberarea creștinilor de sub jugul musulman, „căci grecii înrobiți așteaptă de la el eliberarea lor”.

²⁷ Vezi N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, ed. cit., pp. 181–187: „Dar în 1688 începe domnia în Țara Românească a lui Constantin Brâncoveanu și patriarhia va fi condusă rând pe rând de clienții

În al treilea rând, și factorii de natură *economică* au accelerat și au potențat pătrunderea limbii și implicit a culturii grecești în Țările Române, lucru care s-ar putea cuprinde sintetic prin *creșterea treptată a legăturilor comerciale și economice în genere cu spațiul balcanic*. Este binecunoscut faptul că negustorimea greacă a fost cel mai activ factor economic în ținuturile stăpânite de Imperiului turcesc. Așa cum s-a întâmplat peste tot în lume pe măsura dezvoltării sociale și economice a populațiilor locuitoare, aceste teritorii erau brăzdate de la un capăt la altul de rutele comerciale tradiționale încă din vechime. Potrivit Ariadnei Camariano-Cioran, „în țările române, prezența negustorilor greci este atestată încă din timpurile cele mai vechi”²⁸, fiind vorba mai ales de negustori veniți din insulele Chios și Creta. Schimbul de mărfuri era în mod inevitabil însoțit de schimbul de informații și idei, iar limba greacă venea astfel în contact direct cu populația obișnuită din zonelor de ocupație sau suzeranitate otomană, așa cum erau cele două țări românești. În mod firesc limba greacă, care devenise „principalul instrument interbalcanic de înțelegere în tranzacțiile comerciale”²⁹, venea în relație cu o populație obișnuită, îndeobște orășenească, tot mai numeroasă pe măsura dezvoltării economice a Principatelor. Acest progres în schimburile comerciale a ajutat pătrunderea limbii grecești în spațiul românesc cel puțin la fel de mult ca și instituțiile religioase și politice ale vremii, sprijinuitoare, cum s-a văzut, ale limbii grecești, instituții cu care venea în contact, prin forța lucrurilor, doar elita bisericească, administrativă și politică a lor. Progresul comerțului a fost într-atât de accentuat încât „chiar negustorii din orașele de provincie din țările române vor cere mai târziu înființarea de școli grecești”³⁰.

A patra categorie de cauze principale, care converg dimpreună cu cele de natură religioasă, politică și economică spre netezirea căilor de pătrundere și înflorire a limbii și culturii grecești în Țările Române, sunt cele de natură *culturală*. Două au fost în principal fenomenele de natură culturală desfășurate în paralel în această perioadă pe teritoriul Principatelor, mai întâi *decăderea slavonismului* și apoi *renașterea culturală greacă*³¹. Perioada denumită generic în istoria culturii

---

domnilor Moldovei și ai Țării Românești, aceștia fiind ei înșiși protectorii recunoscuți și îndatorați ai noii Renașteri grecești (...) Brâncoveanu folosea uneori în legăturile sale cu Biserica un mod de exprimare întru totul asemenea cu acela al lui Vasile Lupu (...) Modul în care Brâncoveanu vorbește sinodului de la Ierusalim, cu prilejul alegerii lui Hrisant Notaras ca succesor al unchiului său dovedește că el socotea că și Scaunul acesta era tot sub oblăduirea sa (...) În 1693 Brâncoveanu găzduia la București pe Clement al Adrianopolului, pe Auxentie al Sofiei, Eftimie al Pogonianeii, Maxim de Hierapolis, adunați la un sinod (...) În Țara Românească își sfârși zilele Meletie de Ohrida. Ni s-a păstrat o istorie în manuscris a patriarhilor din Antiohia dedicată lui Brâncoveanu de către oaspetele său, fostul patriarh Atanase al III-lea (...) Din toate părțile, alți clerici prigoniți, egumeni bizantini înfometăți, cărturari fără sprijin, se adunau la curtea unui Brâncoveanu și a unui Nicolae Mavrocordat (...) Prin reprezentanții diferitelor provincii se reconstitua astfel Bizanțul”.

²⁸ A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 16.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 17.

românești drept perioada slavo-română, care începe după secolul al IX-lea, când are loc creștinarea în rit ortodox bizantin a bulgarilor (864), și se întinde până aproximativ la mijlocul secolului al XVII-lea în vremea lui Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu în Moldova, este caracterizată prin folosirea slavonei în biserică și în cancelariile celor două state³². Odată cu cucerirea teritoriilor balcanice sud-dunărene de către turci spre sfârșitul secolului al XIV-lea, cu câteva decenii înaintea căderii Constantinopolului³³, lumea slavă ortodoxă sud-dunăreană începe să-și piardă influența culturală asupra teritoriilor nord-dunărene.

³² Iată sumar tabloul pe care ni-l înfățișează Alexandru Surdu (vezi Al. Surdu, „Probleme logico-filosofice în scrierile slavo-române”, în vol. *Izvoare de filosofie românească*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2010, pp. 47–50) în introducerea la perioada slavă premergătoare celei grecești în cultura română. Invazia masivă a slavilor de sud în sec. al VII-lea (care începuse în sec. al V-lea și a continuat până în sec. al VIII-lea), care spre deosebire de alte populații migratoare erau mai numeroși, a avut urmări devastatoare și ireversibile pentru civilizația romană din ținuturile traco-gete. Chiar dacă n-au fost exterminate în totalitate, o parte din populațiile băștinașe, generic numite latin-orientale, au sfârșit prin a fi asimilate, precum geto-romanii din nordul Mării Negre sau romano-moesienii din actuala Bulgarie, la fel cum după câteva secole aveau să fie asimilate și populațiile romano-panoniene prin maghiarizare. Singurii care au scăpat de tăvălugul slav au fost populațiile din Nordul Dunării, numite generic daco-romanii sau străromânii. Există probe care atestă faptul că înainte și chiar în timpul invaziilor slave străromânii au continuat să aibă relații cu Imperiul Bizantin, care a continuat la rândul lui să controleze Dunarea, datorită puternicei flote pe care o aveau, până în sec. al X-lea. Legăturile de natură politică și religioasă dintre populația străromână creștină nord-dunăreană și lumea bizantină erau foarte vechi, așa cum o dovedește organizarea bisericească a străromânilor, unde horepiscopii (episcopii de țară) erau numiți de către episcopii bizantini. Acest lucru a făcut ca străromânii nord-dunăreni să nu se alieze cu slavo-bulgarii contra Bizanțului. Odată însă cu creștinarea în rit bizantin a bulgarilor după 864 prin lucrarea misionarilor greci din Thessalonik, Chiril și Metodi, care introduc alfabetul chirilic de inspirație greacă pentru notarea slavonei și traduc din greacă în slavonă textele liturgice și cărțile de slujbă, situația se schimbă. Creștinarea bulgarilor și organizarea ierarhiei bisericești spre finalul primului țarat bulgar (cca 681–1018), care cuprindea și teritoriile nord-dunărene și care a tăiat la un moment dat legăturile directe cu Bizanțul până în 1018 când dispare, situație continuată și în vremea țaratului româno-bulgar (1185–1258), dimpreună cu refugierea în nordul Dunării din calea luptelor cu bizantinii a populațiilor sud-dunărene slavizate, pe de o parte, și lipsa cărților bisericești în altă limbă decât cea slavonă, pe de altă parte, au determinat adoptarea într-o primă fază a limbii slavone cu notare chirilică în biserica ortodoxă română și apoi folosirea ei ca limbă oficială într-o a doua fază. Pe fondul acestor transformări sunt aduse primele scrieri bisericești slavone în spațiul românesc de către ucenicii lui Chiril și Metodi și de către urmașii lor din Moravia și Sudul Dunării. Ulterior, copiii din așezămintele bisericești românești au făcut ca numărul manuscriselor numite slavo-române păstrate din epocă să depășească impresionanta cifră de șapte mii de documente.

³³ Turcii pun piciorul în Europa în 1352 sub sultanul Orhan Gazi (1326–1360) și încep cucerirea posesiunilor bizantine din Balcani și a țaratelor slave de la sudul Dunării. Cucerirea Peninsulei Balcanice se încheie până la sfârșitul sec. al XIV-lea sub sultanatul lui Murat I (1360–1389), cel căzut în bătălia de la Câmpia Mierlei (Kossovopolje), și apoi sub sultanatul lui Baiazid I (1389–1402) prin căderea țaratului sârb și a celor bulgare de Târnovo (la 1393) și Vidin (la 1396). Căderea Constantinopolului are loc sub Mahomed (Mehmet) al II-lea (1451–1481) în 1453, când sultanatul devine imperiu, iar capitala lui se mută în vechea capitală a Bizanțului. La acea vreme în Țara Românească domnea Mircea cel Bătrân (1386–1418), iar țara avea cel mai întins teritoriu (vezi *infra*, n. 45).

În paralel, după decăderea inevitabilă dar scurtă a lumii ortodoxe bizantine care a urmat cuceririi capitalei spirituale și culturale a ei³⁴, când „Bizanțul se refugiază la Patriarhie” parafrazând inspirata și geniala formulă a lui Nicolae Iorga³⁵, se petrece o adevărată renaștere culturală greacă, care se răspândește nu numai în lumea ortodoxă bizantină a Răsăritului, ci și în Apusul catolic latin cuprins de febra renașcentistă. Prestigiul clasicismului grec antic dublat de opera Sfinților Părinți greci, însemnând peste două milenii, aproape fără întreruperi, de gândire în limba greacă, constituiau cea mai importantă și de necontestat carte de vizită cu care se prezenta intelectualitatea greacă refugiată fie în Apus, fie în Răsărit. Dincolo de aureola acestui prestigiu milenar al clasicismului grec, trecut în bună măsură și asupra ortodoxismului răsăritean de sorginte incontestabil greacă, între „armele și bagajele” acestor refugiați intelectuali cea mai importantă era limba elină cu deosebitele ei calități analitice și flexionare, cea în care s-a gândit și s-a creat pentru prima dată în acest spațiu și căreia Europa îi datorează într-o bună măsură, până la urmă, identitatea ei culturală. În afara limbii de excepție, deopotrivă de importante erau manuscrisele care conservau textele originale grecești ale antichității clasice pe care Bizanțul creștin a știut să le păstreze cu sfințenie pentru a le reda, spre sfârșitul Evului Mediu și în zorii Renașterii italiene, Occidentului³⁶. Nu trebuie să uităm că

³⁴ Cleobulos Tsourkas (*Începuturile învățământului filosofic și gândirii libere în Balcani. Viața și opera lui Teofil Corydaleu (1563–1646)*), Craiova, Editura Aius, 2011, p. 54) descrie epoca astfel: „De la 1453 la 1600 poporul și civilizația greacă traversează una din cele mai dure probe; elita intelectuală elenă, care se stinge în sclavaj, potrivit emoționantei descrieri a lui Theodosie Zygomalas făcută lui Martin Crusius în 1581, se refugie în Occident, unde contribuie într-o largă măsură la mișcarea Renașterii”. Iată această mărturie păstrată la Crusius (*Turcograecia*, Bâle, 1584, p. 94, apud Cl. Tsourkas, *op. cit.*, p. 54, n. 7): „Văd acum că toate cele bune au părăsit ținuturile grecești pentru ale voastre, precum înțelepciunea, științele, artele, virtuțile ... învățământul și tot restul horei Muzelor, în timp ce gloria Muzelor grecești s-a prăbușit sub greutatea duratei timpului ...”.

³⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 133: „Dar Bizanțul acesta, refugiat în cartierul Patriarhiei și în ceea ce va constitui mai târziu Fanarul, nu avea un șef laic recunoscut. Îl va dobândi abia după primul veac de sfioasă izolare de teama prigonirilor, atunci când primul domn român fu numit chiar în Constantinopol. Până la alegerea de către sultan a lui Radu, fostul călugăr Paisie sau Petru de la Argeș (1535), succesiunea la tron în Muntenia, ca și în Moldova, se făcea prin voința boierilor și a „șării” sau prin amestecul neașteptat al unui pretendent susținut de unguri, mai târziu de voievodul Transilvaniei, sau de poloni. Pentru întâia oară, la această dată, cineva căpătă, prin hotărârea directă a „împăratului” otoman, și în locul de reședință chiar al acestui împărat, slujba sa”.

³⁶ Bizanțul este fără îndoială „marele uitat” din tabloul istorico-filosofic al Evului Mediu. Dacă istoriografia filosofică occidentală i-a recunoscut în cele din urmă rolul mediator între antichitatea clasică și evul mediu apusean, contribuțiile Bizanțului la formarea filosofiei arabe sau a scolasticii occidentale sunt departe de-a fi cunoscute și evaluate la adevărata lor valoare, așa cum bine spune Basile Tatakis (*Filosofia bizantină*, București, Editura Nemira, 2010, pp. 375–377). Pe lângă rolul incontestabil de primă importanță, recunoscut oarecum în ultimul timp, pe care Bizanțul l-a jucat în pregătirea și înflorirea Renașterii în genere și a celei italiene în speță, gândirea europeană occidentală nu poate fi profund înțeleasă în evoluția ei fără aportul creator al gândirii Orientului european reprezentată de acesta. „Dar ceea ce la prima vedere poate părea surprinzător și care nu este decât dovada incontestabilă a forței vitale a Bizanțului spiritual, este că acest Bizanț nu a pierit, așa cum spune Michel Souriau. El continuă să existe și azi, are încă forța de a fasona și de a modela civilizația

multe dintre bijuteriile gândirii antice, cu multe excepții notabile dar totuși puține față de bogăția acestora, au fost cunoscute evului mediu timpuriu apusean mai întâi preponderent în variante arabe traduse din greacă³⁷, mai apoi și în variante latine traduse din arabă, pentru ca spre finalul perioadei să crească numărul traducerilor latine făcute direct din greacă pe măsura pătrunderii textelor grecești în lumea occidentală europeană³⁸. Cert este că toate aceste împrejurări istorice au făcut ca,

---

mai multor popoare, popoarele ortodoxe. După disoluția Imperiului Bizantin, Biserica greacă ortodoxă a avut misiunea de a continua tradițiile spirituale ale Bizanțului; ea este cea care, într-adevăr a conservat limba și cultura elenică, a participat la păstrarea la toate popoarele ocupate de turci a conștiinței naționalității lor. Bizanțul învins i-a influențat chiar și pe învingătorii săi, care și-au organizat Imperiul după modelul lui. Influența lui s-a întins mult mai departe decât limitele Imperiului turcesc. Ceea ce Roma a fost în Evul Mediu pentru lumea apuseană și germanică, Bizanțul a fost pentru lumea greacă, slavă și orientală. El a fost marele educator, marele inițiator, care le-a adus tuturor religia și mai multor popoare chiar și civilizația. Spiritul pe care li l-a transmis, i-a infuzat profund, le-a cuprins sufletul și îi conduce și azi, în același sens și în aceeași măsură în care Roma papilor guvernează lumea catolică. Chiar mai mult poate, căci Bizanțul nu reprezintă pentru ei doar tradiția religioasă.” (*ibidem*, p. 376).

³⁷ Aceasta afirmație trebuie luată cu rezerva că, potrivit unor cercetători occidentali contemporani, cu nuanțările cărora trebuie să fim de acord, așa cum este Sylvain Gouguenheim (*Aristotel la Muntele Saint-Michel*, București, Editura Nemira, 2011, pp. 15–29), în ultima vreme, din motive care țin mai degrabă de rațiuni ideologice partizane decât de cele pur științifice, s-a exagerat rolul pe care l-a avut cultura arabă medievală în dezvoltarea culturală a creștinătății occidentale prin transmiterea moștenirii culturale antice grecești. De la teza potrivit căreia antichitatea greacă, „ale cărei chei fuseseră pierdute în epoca medievală”, este redată Occidentului timpuriu, începând cu epoca abbasidă după 751, exclusiv de către un „Islam al Luminilor”, până la teza rădăcinilor musulmane ale culturii europene care și-ar datora, în parte cel puțin, gândirea, cultura și arta lumii arabo-musulmane de atunci, avem de a face nu cu exagerări, ci de-a dreptul cu falsuri istorice, care nu țin cont de câteva lucruri cert cunoscute. În primul rând, sunt trecute sub tăcere, pe de o parte, „permanența atracției pentru Grecia antică în cursul primelor secole ale Evului Mediu”, și „componentele culturale ale religiei creștine”, pe de altă parte. În al doilea rând, „se mai uită și că Grecia a supraviețuit, într-o oarecare măsură, în interiorul vastei construcții politice și civilizaționale care era Imperiul Bizantin, imperiu care este alungat din istoria europeană”. În al treilea rând, „nu se vorbește de schimburile culturale, de circulația manuscriselor și a învățăților între Bizanț și Occident și nici de rolul traducătorilor din greacă în latină, autentici transmițători ai culturii” (vezi *ibidem*, pp. 15, 16). Prin urmare, recunoașterea rolului, important fără îndoială, al culturii arabo-musulmane de la începuturile Evului Mediu occidental este normală și corectă istoric, dar exagerarea lui până la negarea rădăcinilor creștine ale Europei sau a legăturilor și înrâuririi culturale a Bizanțului asupra lumii occidentale europene este incorectă și ține de falsul istoric.

³⁸ Vezi S. Gouguenheim, *op. cit.*, pp. 9, 10: „Latinii au învățat de la bizantinii care comentează în secolul al XI-lea operele lui Platon sau ale lui Aristotel. Mihail Psellos (1018–1096) a lăsat un comentariu la *Fizica* (...) Cunoaștem importanța cercului de învățați constituit în jurul Anei Comnena (1083–1153). Mihail din Efes (1050–1129) a lăsat comentarii la *Metafizica*, la *Respingerile sofistice*, la o parte din *Etica nicomahică*. El este singurul, înainte de secolul al XIII-lea, care a încercat o exegeză a *Politicii* lui Aristotel. „El este primul bizantin care a realizat un corpus complet de comentarii bizantine la ansamblul operei aristotelice”, scrie M. Cacouros. Mai trebuie adăugat Eustratie din Niceea (1050–1120) care a comentat *Etica nicomahică* și *Analiticele secunde*. Comentariile lui au fost cunoscute de Albert cel Mare și de Sfântul Toma. Imperiul Bizantin reunea trei elemente fundamentale ale civilizației europene: elenismul, dreptul roman și creștinismul. Dezvoltarea lui intelectuală a precedat-o și a influențat-o într-o

odată cu Renașterea, limba greacă, acasă la ea în Răsăritul bizantin ortodox, să se răspândească și în Apusul catolic latin drept limba culturii clasice antice prin excelență, conferindu-i acesteia un caracter de universalitate în întreg spațiul european. Ceea ce nu înseamnă nicidecum că limba latină, cunoscută în tot Occidentul catolic, își pierde poziția în favoarea celei grecești, ci doar faptul că alături de latină, deopotrivă limba bisericii apusene dar și a științei și filosofiei occidentale pe atunci, se răspândește și limba greacă veche cu toată aureola ei culturală bimilenară³⁹.

Fenomenul pătrunderii limbii și culturii grecești s-a petrecut cu atât mai ușor decât în Apusul catolic în Răsăritul ortodox bizantin unde, odată cu cucerirea otomană, Biserica devenise și a rămas pentru multă vreme singura păstrătoare a moștenirii culturale a Bizanțului milenar. Bucurându-se de prestigiul limbii ortodoxismului bizantin, greaca pătrunde și în viața socială a popoarelor răsăritului, devenind spre sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea limba comerțului, a învățământului superior și a înaltei societăți în întreaga Peninsulă Balcanică⁴⁰. Așa cum în Occident nu putea fi conceput un învățământ superior într-o altă limbă decât cea latină, tot așa nu era de conceput în Orient un învățământ în afara limbii grecești⁴¹. Domnitorii și majoritatea boierimii din Principatele Române angajau profesori greci pentru copiii lor, iar unii dintre aceștia își însoțeau elevii în străinătate pentru continuarea studiilor, de regulă în Italia, ale cărei universități se bucurau în epocă de un prestigiu deosebit.

În sfârșit, în al cincilea rând, trebuie amintite câteva *cauze specifice* contextului general istoric în care s-au petrecut aceste fenomene între secolele al XIV-lea și al XVIII-lea. Prima dintre ele și cea mai importantă ar fi *statutul special* pe care l-au avut cele două țări românești dunărene după cucerirea Balcanilor și căderea Constantinopolului⁴². Potrivit istoricilor, se pot deosebi în genere două etape în relațiile dintre țările române și turci⁴³. Prima etapă ține de la sfârșitul secolului

---

anumită măsură pe cea a Europei latine. Existența primelor comentarii realizate de la mijlocul secolului al XII-lea la abația Saint-Victor de la Paris la *Respingerile sofistice* ilustrează răspândirea textelor lui Aristotel din Bizanț *via* Italia. Un mare număr de indicii concordă: înainte de jumătatea secolului al XII-lea, Franța de vest a cunoscut o dezvoltare intelectuală decisivă, grație traducerilor greco-latine și a gloselor venite din lumea bizantină. La comunitatea de la Muntele Saint-Michel ajungeau, erau copiate și glosate traducerile greco-latine din opera lui Aristotel; apoi erau difuzate”.

³⁹ Ideea înlocuirii latinei cu greaca n-a lipsit în totalitate în epocă. „La universitatea din Göttingen, spune A. Camariano-Cioran (*op. cit.*, p. 17), s-a discutat la un moment dat ca limba latină să fie înlocuită cu greaca, mai potrivită pentru filosofie și științe”.

⁴⁰ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 18.

⁴¹ Limba greacă „a fost în Orientul stăpânit de atâtea veacuri de civilizația Bizanțului, ceea ce a fost latina pentru popoarele Apusului” (vezi N. Bănescu, „*Academia*” grecească din București și Școala lui Gheorghe Lazăr, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1925, p. 4; apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 18, n. 59).

⁴² Același statut special l-a avut de la un anumit moment (1541) și Voievodatul Transilvaniei, a treia țară românească, așa cum se va vedea mai departe.

⁴³ Vezi Academia Română (colectiv), *Istoria românilor*, vol. IV, București, Editura Enciclopedică, 2001, *passim*.

al XIV-lea până în prima jumătate a secolului al XVI-lea și este caracterizată drept perioada confruntărilor armate între cele trei Principate și Imperiul Otoman⁴⁴. Ajunsă la Dunăre înaintea căderii capitalei Bizanțului, puterea turcească, al cărei scop declarat era „drumul” spre centrul Europei pe direcția Constantinopol, Sofia, Belgrad, Buda, Viena, a încercat, deși cele două țări române nu se aflau pe această direcție, din rațiuni strategice militare, cucerirea și anexarea acestora. Țintă au fost nu numai cele două principate dunărene, ci și a treia provincie românească, Voievodatul Transilvaniei, sub stăpânire maghiară la acea vreme. Au întâmpinat însă încă de la început o rezistență deosebită, căci s-a întâmplat, dacă despre întâmplare este vorba în istorie și nu de altceva care ține de o legitate mai adâncă a ei, ca în Țara Românească, prima vizată sub sultanul Baiazid I zis Fulgerul, să domnească Mircea cel Bătrân⁴⁵, în Transilvania, a doua provincie românească

⁴⁴ În tot acest timp Imperiul Otoman a îndreptat împotriva Țărilor Române circa nouă campanii mai importante, între care șapte campanii conduse de sultani, o campanie condusă de un beilerbei, un fel de guvernator general al unei provincii a imperiului (Soliman Pașa, beilerbeii Rumeliei, la Podul Înalt în 1475) și una condusă de un mare vizir, un fel de prim ministru al imperiului (Sinan Pașa la Călugăreni în 1595).

⁴⁵ Mircea cel Bătrân a fost domnul Țării Românești (1386–1395, 1397–1418), în timpul căruia aceasta a atins cel mai mare teritoriu din istoria ei, întinzându-se de la nordul Carpaților Meridionali, din Amlaș și Țara Făgărașului, apoi pe râul Milcov și gurile Dunării spre Moldova și până la Dunăre în sud, și din Banatul Severinului la apus până la „marea cea mare”, cu Dobrogea cu tot, în răsărit. A continuat în plan intern politica înțeleaptă a înaintașilor săi de consolidare economică, militară, administrativă și religioasă, întărind biserica ortodoxă, pentru a face față unei duble agresiuni, la apus și nord din partea creștinilor catolici, Ungaria și Polonia, cea din urmă vizând mai ales gurile Dunării, și la sud din partea Imperiului Otoman aflat în plină expansiune (vezi *supra*, n. 33). Economic, sub domnia sa se revizuește sistemul de taxe, se bate monedă, se întărește comerțul printr-o serie de tratate cu vecinii și de privilegii acordate negustorilor străini, se deschid mine de aramă și ocne de sare și crește producția de cereale și animale. Administrativ, țara este condusă centralizat de către domn și sfatul boierilor și crește numărul funcționarilor însărcinați cu strângerea impozitelor, cărora li se fixează date certe, și judecarea pricinilor, cărora li se stabilește clar jurisdicția. Militar, organizează două oștiri pe care le dotează suficient de bine cu arme, oștirea cea mare, alcătuită din toată populația capabilă să poarte arme, în special din țărani, și oștirea cea mică sau oștirea curții domnești, întărind totodată cetățile vechi și construind altele noi în punctele strategice ale teritoriului. Religios, ctitorește o mulțime de biserici și mănăstiri pe tot cuprinsul țării, locuri care aveau să devină cu timpul, prin activitatea copiștilor și pictorilor de manuscrise și biserici, adevărate centre de cultură. Mitropolitul Țării Românești primește la 1401 și titlul de „exarh al plaiurilor”, ceea ce îi conferea jurisdicție religioasă și asupra ortodocșilor din Transilvania. În plan extern Mircea a fost un strălucit diplomat, încheind atât alianțe și vasalități cu Ungaria, cât și alianțe cu Polonia, adversara întru supremație zonală a primei. Pericolul cel mare venea însă de la sudul Dunării, unde turcii, sub pretextul că domnul român sprijinea popoarele creștine balcanice supuse, lucru de altfel adevărat, întreprind o expediție de pedepsire la 1395 sub Baiazid I Fulgerul. Mircea distruge în mlaștina de la Rovine avangarda armatei otomane, de patru ori mai numeroasă decât cea valahă se pare, dar este urmărit și învins pe Argeș, pierzând tronul țării și refugiindu-se în Transilvania. În 1396 participă în calitate de vasal al lui Sigismund de Luxemburg, comandantul oștilor anti-otomane, și alături de capetele încoronate și nobilimea occidentală la cruciada acestora de la Nicopole contra lui Baiazid I, sfârșită lamentabil însă pentru creștini, momente nemuritor evocate de Mihai Eminescu în *Scrisoarea a III-a*. Recăștigă scaunul țării după circa doi ani în 1397 cu ajutorul regelui Sigismund al Ungariei,

intrată în sfera interesului turcesc mai întâi sub Murat al II-lea câteva decenii mai târziu, voievod să fie Iancu de Hunedoara⁴⁶, iar în Moldova, a treia vizată spre

---

înfrângând în același an pe Ialomița oștile otomane și din nou de două ori în 1400 pe când se întorceau din incursiuni de jaf făcute în Transilvania. După moartea lui Baiazid I la 1402, se amestecă în politica Imperiului Otoman susținând pe rând doi dintre urmașii acestuia la scaunul imperial, iar spre sfârșitul domniei încheie un tratat de pace cu Poarta prin care este recunoscută independența țării în schimbul unui tribut anual de 3.000 de galbeni. Deși a avut o domnie neobișnuit de lungă pentru acele vremi tulburi și a fost un domn înțelept, abil diplomatic și viteaz în apărarea hotarului românesc, supranumele primit mai târziu nu se referă la calitățile sale, ci se pare că însemna cel vechi, cel dintâi sau primul domn cunoscut cu numele de Mircea, după obiceiul românesc de atunci de-a nu numerota domniile cu același nume. Este înmormântat la Mănăstirea Cozia, ctitoria sa de pe malul Oltului.

⁴⁶ Iancu de Hunedoara a fost ban al Severinului (1439–1445), comite de Timișoara (1441), voievod al Transilvaniei (1441–1456) și regent al Ungariei (1446–1452). În ciuda încercărilor unor „istorici” de-al face orice altceva decât român, tatăl său, Voicu, înnobilit de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg în 1409 pentru faptele de arme împotriva turcilor, era cert de origine română (vezi Ioan Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici*, București, Editura Litera, 2011, p. 347), iar mama, Elisabeta de Margina, provenea dintr-o familie grecească înrudită cu împărații Bizanțului. A fost unul dintre marii nobili ai Ungariei și ai Europei din sec. al XV-lea, al cărui domeniu feudal la Hunedoara, moștenit de la tatăl său care-l primise de la Sigismund de Luxemburg, era unul dintre cele mai bogate și întinse. A trăit într-o perioadă de frământări pentru succesiunea la tronul Ungariei după moartea regelui Albert al V-lea de Habsburg (1439), când s-a implicat susținându-l pe regele Poloniei, Vladislav al III-lea Jagello, devenit Vladislav I al Ungariei (1440), ceea ce a dus la un sângeros război civil și a trebuit să poarte lupte în Europa Centrală cu Frederic al III-lea de Habsburg și cu Jan Jiskra până la 1443 când încheie o pace vremelnică, impunându-se totodată ca regent al Ungariei (1446) în numele viitorului rege ungur, minor atunci, Ladislav al V-lea Postumul, al cărui tutore devine. În 1448 se concentrează asupra pericolului turcesc, sultan otoman fiind atunci Murat al II-lea, dar este înfrânt la Kosovo (1448), se pare din cauza numărului mare al turcilor, trădării lui Dan al II-lea, pretendent la scaunul Țării Românești, și ajutorului dat otomanilor de Gheorghe Brancović al Serbiei care-i oprește ajutoarele trimise din Albania de Gheorghe Skanderbeg, un alt erou al vremii în lupta contra semilunii. Pentru a pune capăt conflictelor din Europa Centrală cu Frederic al III-lea de Habsburg, care continua să-l țină ostatic pe viitorul rege al Ungariei, și a se putea îndrepta împotriva turcilor, renunță în 1452 la titlul de regent al Ungariei, păstrându-l doar pe cel de voievod al Transilvaniei. În 1453 primește de la regele Ladislav titlul de conte de Bistrița-Năsăud și cel de Căpitan general al regatului ungar. Din 1451 turcii se aflau sub conducerea lui Mahomed al II-lea, personalitate militară și politică deosebită, cel care cucerește ultima redută bizantină, Constantinopolul, la 1453 și cel cu care avea să se confrunte multă vreme după moartea lui Iancu de Hunedoara domnul Moldovei, Ștefan cel Mare. În 1454 turcii, al căror scop era cucerirea cetății Belgrad, rup pacea atacând cetatea Semendria, dar sunt zdrobiți de Iancu la Kruševac. Intuind că miza bătăliei pentru Belgrad este Ungaria și Transilvania, ridică o oaste din mici nobili, soldați, orășeni și, în ciuda protestelor acestora, deopotrivă din țărani înarmați cu ce aveau. Primește și un oarecare ajutor occidental și totodată se aliază și cu Țara Românească, al cărei tron îl recâștigase Vlad Țepeș cu ajutorul lui. La începutul lui iulie 1456 începe asediul turcesc asupra Belgradului pe Dunăre, dar este respins de flota cruciată, iar către sfârșitul lunii sunt înfrânți și pe uscat, creștinii atacând apoi tabăra turcească și obținând o victorie certă. Iancu, considerat conducătorul ultimei cruciade creștine împotriva turcilor, se stinge câteva zile mai târziu bolnav de ciumă în tabăra de la Zemun (11 august 1456). Au urmat șapte decenii de pace cu Ungaria până la bătălia de la Mohács în 1526, când regatul ungar dispărea pentru un veac și jumătate și este împărțit în trei între Casa austriacă de Habsburg și Imperiul Otoman, care-și transformă partea ungiurească în pašalâc, sub Soliman I Magnificul, după ce în 1521 cucerește Belgradul, dându-i dreptate și dincolo de moarte militarului Iancu de Hunedoara. A treia parte, Voievodatului Transilvaniei, devine la 1541

mijlocul secolului al XV-lea sub sultanul Mahomed al II-lea zis Cuceritorul, cel sub care căzuse Constantinopolul, să fie domn Ștefan cel Mare⁴⁷. După strălucite

Principatul Transilvaniei recunoscut de Soliman I drept stat relativ independent sub suzeranitate turcească, după modelul celorlalte două state românești, cu un tribut anual mai mult simbolic de 10.000 de ducăți. Personalitate românească, unguerească și deopotrivă europeană, Iancu de Hunedoara a fost cinstit pe când trăia în două rânduri de Europa, creștină pe atunci spre deosebire de vremurile prezente, prin doi papi. Mai întâi prin Papa Nicolae al V-lea care i-a dat titlul de Prinț Creștin (1448), apoi de către Papa Calixt al III-lea după asediul Belgradului (1456), numindu-l „atletul cel mai puternic, unic al lui Christos” și dispunând printr-o bulă papală, în vigoare de peste 500 de ani, ca toate bisericile catolice din Europa să tragă clopotele la amiază în amintirea lui și a victoriei de la Belgrad. La vestea morții sale, adversarul său neîmpăcat, Mahomed al II-lea Cuceritorul, se zice c-ar fi spus următoarele: „Cu toate că a fost inamicul meu, la moartea lui, m-am întristat, pentru că lumea nu a mai cunoscut, niciodată, un asemenea om”. Își doarme somnul de veci în Catedrala romano-catolică Sf. Mihail din Alba Iulia sub o piatră de mormânt pe care stă scris: „S-a stins lumina lumii”.

⁴⁷ Ștefan cel Mare a fost cel mai important domn al Moldovei (1457–1504) din epoca medievală și a avut cea mai lungă domnie din cele trei Principate Românești (47 de ani). Politica internă legată de cea externă pe care le-a dus într-o perioadă în care interesul puterilor creștine, precum Polonia și Ungaria, sau păgâne, precum Imperiul Otoman, dar și a celor mai mici, precum Hanatul tătarăsc al Crimeii sau chiar Țara Românească și Voievodatul Transilvaniei, pentru Moldova erau în creștere, dezvăluie calitățile excepționale de diplomat, om de stat, militar și administrator al țării. De aceea este considerat de către majoritatea istoricilor unul dintre cei mai importanți, dacă nu cel mai important domn medieval român. Intern, Ștefan s-a sprijinit pe clasa micii boierimi pe care a ridicat-o la demnități pe baza meritelor și calităților militare în primul rând, dar și a credinței față de domn și înrudirii cu el, și pe clasa razeșimii pe care a întărit-o împroprietărind colectiv obștile acestora mai ales după faptele de arme în multe războaie pe care le-a dus, asigurându-se astfel că „oastea cea mare” a țării este tot timpul gata în apărarea hotarului. Extern, a dus aceeași politică asemănătoare cu a tuturor marilor domni medievali români. Pe de o parte, planul național pentru asigurarea unei cât mai mari independențe Moldovei printr-un sistem de alianțe cu marile puteri, dar și cu cele mici, mergând până la acceptul de-a plăti după 1476 un tribut Înaltei Porți. Pe de altă parte, planul pancreștin de construire a unei alianțe europene durabile contra turcilor cu Vaticanul, Veneția, Polonia, Ungaria, Cehia, rămas de altfel fără succes ca majoritatea inițiativelor din epocă. Realist fiind și cunoscând năravul occidental probat în timp de a-și trăda aliații creștini din calcule politice conjuncturale, nărav propriu de multe ori și românilor, în paralel Ștefan și-a întărit militar în primul rând țara, printr-o salbă de cetăți defensive, pe de o parte, care cuprindeau Suceava, Neamțul, Romanul, Crăciuna, Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Orheiul, Soroca, Lăpușna, Hotinul și, pe de altă parte, prin capacitatea de-a putea ridica oricând la arme oastea cea mare, care în 1475 la Podul Înalt, de pildă, număra peste 40.000 de moldoveni. Pentru că a fost singur în fața pericolelor externe care amenințau Moldova, creștine și păgâne deopotrivă, a dus peste 36 de bătălii și războaie din care a pierdut doar 2, potrivit mărturiei aflată în scrisoarea medicului său venețian către Signoria Veneției (în 1502). Astfel, poartă război cu Ungaria învingându-l pe Matei Corvin la Baia în 1467 (cu care de altfel se reconciliază în ajunul războaielor cu turcii, recunoscându-i suzeranitatea în schimbul ajutorului și primind de la el cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă din estul Transilvaniei), cu Hanatul tătarăsc din Crimeea bătându-l în 1469 la Lipnic, cu Imperiul Otoman în 1475 învingând la Vaslui oștile care cuceriseră Constantinopolul, cu Polonia învingând-o în 1497 la Codrîi Cosminului, cu Țara Românească, care se aliase cu turcii, pe care o bate în câteva rânduri. Cu Imperiul Otoman a avut două războaie majore și mai multe campanii. Primul, în care obține și cea mai răsunătoare victorie la Podul Înalt (Vaslui), a fost în 1475 când 40.000 de moldoveni, 5.000 de secui și câteva mii de polonezi și unguri aliați, cu Ștefan în frunte, înving cei peste 120.000 de turci și aliați, între care și Țara Românească, conduși de Soliman Pașa, beilerbeii Rumeliei. În anul următor (1476) însuși Mahomed al II-lea în fruntea unei oști aproape duble față de cea de la Vaslui (200.000 de turci după

victorii contra turcilor⁴⁸, și nu numai sub acești trei mari domni, țările române au admis realitatea că pot câștiga bătălii pe termen scurt, dar mai greu războaie pe termen lung. Așa încât toate au acceptat (Transilvania doar după victoria turcilor la Mohács în 1526 și pașalâcul de 150 de ani de la Buda) într-un final suzeranitatea Înaltei Porți și plata unui tribut în schimbul conservării instituțiilor lor și mai ales al legii strămoșești, ortodoxismul. Deși au mai existat tentative de a transforma țările române în pașalâcuri turcești⁴⁹, sultanii au ajuns, încet e drept dar sigur, la concluzia că este mai profitabil financiar ca acestea să fie sub suzeranitate și plătitoare de tribut decât provincii ale imperiului⁵⁰. Fără îndoială că un factor de

---

unele surse), ajutat și de tătari care atacă Moldova din răsărit, va conduce o campanie de pedepsire a domnului român învingându-l la Valea Albă (Neamț), dar retrăgându-se la sudul Dunării în urma pierderilor mari suferite. Realist, dându-și seama că poate câștiga bătălii dar nu războaie cu turcii, Ștefan încheie pace cu Mahomed în condiții avantajoase pentru Moldova acceptând să plătească un tribut modest, dar conservând o cvasi-independență a țării. Strălucit militar, Ștefan a fost și un desăvârșit diplomat și deopotrivă un mare creștin care a ridicat peste 40 de mănăstiri și biserici, nu numai în Moldova, ci și în Țara Românească, Transilvania sau Muntele Athos. Biserica Ortodoxă Română l-a cinstit canonizându-l în 1992 sub numele de «Ștefan cel Mare și Sfânt». „Numele «Moldoveanului» – scrie Nicolae Iorga (*Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, Editura Minerva, 1904, p. 266) – era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și polonii înșiși, dușmanii bătrâneților sale, recunoșteau fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om cum nu se găsește ușor un altul”. Se odihnește în Bucovina la Mănăstirea Putna, ctitoria sa.

⁴⁸ Termenul „strălucit” nu este deloc exagerat, așa cum încearcă să acrediteze ideea așa ziși istorici „demitificatori”. Aceștia pun pe seama istoriografiei comuniste crearea unor adevărate „mituri” ale istoriei naționale, dar uită să-i citească și să-i citeze pe istoricii români clasici, începând cu Nicolae Bălcescu (*România supt Mihai-Voievod Viteazul*) în sec. al XIX-lea și terminând cu marii istorici români antebelici, precum Nicolae Iorga, după cum uită și cronicile străine ale vremii, din ignoranță sau rea credință. Cum pot fi numite victoriile în care raportul de forțe între români și otomani a fost totdeauna net în favoarea celor din urmă, de la 1/3 (Podul Înalt, Ștefan cel Mare, 1475) la 1/10 (Călugăreni, Mihai Viteazul, 1595), altfel decât strălucite? Ajutorul Europei creștine, totdeauna promis, dar mai totdeauna uitat, cu excepțiile notabile, dar modeste, ale Ungariei și Poloniei, au lăsat cele trei țări române singure în fața turcilor atunci când n-a fost vorba, adesea din calcule mărunț conjuncturale, de trădări pur și simplu.

⁴⁹ Se pot aminti cel puțin două încercări, atestabile documentar, de a transforma Țara Românească în pașalâc turcesc după 1500. Prima este din 1522 și aparține lui Mehmet-Bey, sânceacbeiu din Nicopole, român din familia basarabilor trecut la islam, după domnia lui Neagoe Basarab (1512–1521) când pe tron se afla fiul său minor Theodosie. Încercarea a fost respinsă și oprită de sultanul Soliman I Magnificul care, având alte planuri pentru centrul Europei (după cucerirea Belgradului în 1521 îi bate pe unguri în 1526 la Mohács și transformă partea sa din împărțirea Ungariei cu austriei în Pașalâcul de la Buda), avea nevoie de liniște la Dunăre. A doua încercare, venită direct de la Înalta Poartă, care avea de data aceasta în vedere și Moldova, este în 1595 când proaspătul sultan Mahomed al III-lea îl trimite pe marele vizir Sinan Pașa într-o campanie împotriva Țării Românești, pe tronul căreia se afla Mihai Viteazul, campanie care a sfârșit într-o baie de sânge pentru turci și mai ales pentru oastea akângiilor, pe care acesta practic o desființează.

⁵⁰ Potrivit surselor istorice, administrarea Pașalâcului de la Buda costa Înalta Poartă între 260.000 și 280.000 de ducați pe an, în timp ce țările române aflate sub suzeranitate otomană plăteau în schimbul independenței lor relative tributuri al căror quantum se schimba crescător odată cu noul sultan sau nou domn român. Țara Românească a plătit între 3.000 ducați (Mircea cel Bătrân, 1415), 14.000 (Radu de la Afumați, 1525), 50.000 (Mircea Ciobanu, 1545), crescând după moartea lui

presiune politică de care a ținut cont în tot acest timp Imperiul Otoman a fost și interesul marilor puteri creștine din vecinătate (Polonia, Ungaria, Austria) de a păstra cele trei țări române ca o zonă tampon între ele și turci. Așa încât, a doua etapă a relațiilor celor trei țări cu otomanii, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, poate fi caracterizată prin preponderența interesului financiar al Porții față de interesul politic, administrarea acestora printr-un statut de suzeranitate dovedindu-se mai profitabil economic decât administrarea ca provincie imperială.

O altă cauză specifică care a jucat un oarecare rol în pătrunderea limbii și culturii grecești în Principate și care trebuie amintită o constituie numeroasele legături de sânge prin înrudirile și încuscririle dintre români și greci. Multe familii boierești și chiar domni români pot fi menționați în această ordine. Radu Mihnea, domn al Țării Românești și al Moldovei în câteva rânduri⁵¹, avea o soție grecoaică⁵², la fel ca și Petru Șchiopul⁵³. După unele surse mama lui Mihai Viteazul, domnul primei uniri a celor trei țări române, era de neam grecesc din familia bizantină a Cantacuzinilor⁵⁴. Mama lui Iancu de Hunedoara era grecoaică de neam bizantin⁵⁵. Potrivit Ariadnei Camariano-Cioran, multe dintre marile familii boierești care au dat o mulțime de domni în cele două principate dunărene, precum Cantacuzinii, Cantemireștii, Brâncovenii, Racovițenii, au avut multe legături de sânge cu grecii și au găzduit la curțile lor numeroși cărturari greci⁵⁶.

Soliman Magnificul (1566) la 104.000 (după unele surse 155.000) spre sfârșitul sec. al XVI-lea. Moldova a plătit în genere mai puțin decât Țara Românească începând cu 2.000 de ducați (Petru Aron, 1456), 6.000 (Ștefan cel Mare, 1580), 30.000 (Petru Rareș, 1541), 66.000 (Petru Șchiopul, 1583). Voievodatul Transilvaniei a plătit cel mai puțin și abia după înfrângerea de la Mohács (1526) când devine Principatul Transilvaniei (1541–1691) recunoscut de Soliman Magnificul ca stat cvasi-independent sub suzeranitate turcească cu un tribut anual de 10.000 de ducați. Fără îndoială că toate aceste date sunt relative și diferă în funcție de sursa istorică, cert fiind faptul că tributul a început cu sume modeste și a urcat la cifre foarte mari.

⁵¹ Radu Mihnea a fost în patru rânduri domn al Țării Românești, între 1601–1602, 1611, 1611–1616 și 1620–1623, și în două rânduri domn al Moldovei, între 1616–1619 și 1623–1626. Domnitor filoturc, a fost tot timpul susținut de către Înalta Poartă și boierii români sau greci împământeniți închinați turcilor.

⁵² Vezi N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în Europa*, București, 1913, p. 61 (apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 19, n. 64).

⁵³ Petru Șchiopul, care făcea parte din familia Basarabilor, domnitoare în Țara Românească, este primul care urcă pe tronul moldovean al Mușatinilor cu ajutorul turcilor și aceasta în patru rânduri, între 1574–1577, 1577–1578, 1578–1579 și 1582–1591. D. Russo (*op. cit.*, p. 61; apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 19, n. 65) susține că soția sa se numea Maria Amiralî și era grecoaică din Rhodos.

⁵⁴ Mama lui Mihai Viteazul era Teodora Cantacuzino, soră (vitregă, potrivit unor surse) cu Iane (Andronic) Cantacuzino, înalt dregător la Constantinopol, care-l și ajută pe lângă Înalta Poartă să ia domnia țării în 1593, ajuns apoi Ban al Craiovei (vezi D. Russo, *op. cit.*, p. 47; apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 19, n. 66).

⁵⁵ Vezi *supra*, n. 46.

⁵⁶ Vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 19.

Ar mai trebui spus, pe de o parte, că într-o bună măsură cultura epocii se confundă cu istoria școlii în Răsărit, iar, pe de altă parte, că învățământul în limba greacă a fost singurul învățământ superior din sud-estul ortodox european, el având un caracter interbalcanic. Mai mult decât în oricare altă parte, limba și cultura greacă au pătruns și s-au dezvoltat în Țările Române dunărene cu sprijinul și sub patronajul direct al domnilor români, mai ales prin cele două Academii Domnești din București și Iași, profitând într-o bună măsură și de statutul special de semi-autonomie de care se bucurau Principatele⁵⁷. Ignorat multă vreme din motive greu de înțeles, rolul acestor școli superioare românești în epocă a fost atât de mare, încât l-a făcut pe istoricul grec Cleobulos Tsourkas să scrie în 1970 într-un studiu introductiv la primul volum din ediția completă bilingvă a operei filosofice a lui Teofil Corydaleu, inițiată și îngrijită de Constantin Noica, următoarele:

„România își reia astfel rolul său de centru al studiilor umaniste, pe care l-a jucat pe parcursul secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și primei jumătăți a celui de-al XIX-lea, datorită școlilor superioare și imprimeriilor care au funcționat aproape fără întrerupere și într-un fel atât de profitabil. Căci nu trebuie să pierdem din vedere că, ceea ce au fost Florența și Padova în secolele al XIV-lea și al XV-lea pentru studiile clasice în Occident, au fost, începând din secolul al XVII-lea, păstrând întreaga proporție, Iașul și Bucureștiul pentru Orientul Ortodox: centre și citadele ale luminilor, unde au fost în mare parte pregătite emanciparea și renașterea națională a tuturor popoarelor Peninsulei Balcanice”⁵⁸.

---

⁵⁷ Pe lângă multe altele, o dovadă clară că Bucureștiul și Iașul au fost în epocă, prin cele două Academii Domnești, cele mai importante centre ale învățământului superior din Răsărit este faptul că în bibliotecile Academiei Române de la București și Iași se găsesc cele mai multe manuscrise corydaleene în greacă din tot Orientul (peste 150 de mss), mai multe decât în Grecia sau în Constantinopol de pildă.

⁵⁸ Cf. Tsourkas, „La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1574–1646)”, în Théophile Corydalée, *Oeuvres philosophiques. Tome I. Introduction à la logique*, texte grec établi par Athanase Papadopoulos, précédé par une étude de Cléobule Tsourkas, traduit et présenté par Constantin Noica, Bucarest, Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, 1970, p. XIII.